

**The commonality of motives in the poem “Princess” and the story
“Princess” by T. Shevchenko**

**Спільність мотивів у поемі «Княжна» та повісті «Княгиня»
Т. Шевченка**

Katerina Khoma
Ph.D. in Philology
Associate Professor

Катерина Хома кандидат
філологічний наук
доцент

E-mail: katiakaterina@ukr.net
orcid: orcid.org/0000-0002-6789-4614

*Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University*

30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv Reg., Ukraine, 08401

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401*

Original manuscript received: April 29, 2019

Revised manuscript accepted: May 03, 2019

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of means of artistic realization of the motive for the destruction of family ties in the poem “Princess” and the story “Princess” by T. Shevchenko. The common and distinctive features in the development of the artistic world of works are determined; a comparative analysis of the means by which this motive is realized is carried out. In the artistic model of the poem “Princess” the following levels of its implementation are defined: the situation of unequal marriage without the consent of the parents, the disharmony of marital relations, the death of the princess, parental non-interference in the upbringing of his daughter, the crime of his father, the revenge of the princess. In the story, the author changes the angle of the image: in the basis of the tragedy of the destroyed family lies the sin committed by the parents in relation to his daughter, giving her strength to marry the titled prince.

Key words: *poem, story, motive for the destruction of family ties, model of family relationships, content structure of the work, plot, closed space.*

Вступ

Дослідження прозової творчості Т. Шевченка на сьогодні проводяться в якісно новому напрямку. Часто об'єктом зацікавлень сучасних науковців постає повістевий доробок Кобзаря з огляду на порушення у творах морально-етичної проблематики в цілому і проблем виховання молодого покоління зокрема. Варто назвати студії О. Бороня, С. Гетьман, О. Гриценка, Н. Грицюти, Н. Демчук, І. Лімборського, Д. Наливайка, В. Терещенко, В. Поліщука, автори яких стверджують, що прозова спадщина українського генія – багатогранне й змістовне культурне явище, помітна складова національної літературної традиції. Нині актуальними залишаються й питання новітньої інтерпретації поезій Т. Шевченка, зокрема на рівні з'ясування гендерних особливостей творчості поета. Імплицитно це питання знайшло своє висвітлення у студіях Ю. Барабаша, Т. Бовсунівської, О. Забужко, Н. Зборовської, М. Моклиці, В. Пахаренка, О. Шаф. На початку XXI ст. далеко не всі можливі ракурси літературознавчого дослідження висвітлено у новітній полеміці про Шевченкову прозу. Одним із перспективних напрямків у цій роботі бачиться з'ясування специфіки розкриття мотиву руйнування родинних зв'язків у поезії і прозі Т. Шевченка.

Мета цього дослідження – з'ясувати рівні функціонування мотиву руйнування родинних зв'язків у поемі «Княжна» і повісті «Княгиня» Т. Шевченка.

Матеріал і методи дослідження

Методи дослідження зумовлені специфікою матеріалу та станом теоретичного осмислення проблеми. У роботі використано *психологічний, історико-літературний, порівняльно-історичний, комплексно-системний метод із конкретним текстуальним аналізом.*

Результати та їх обговорення

Причинами руйнування родинних зв'язків у творчості Кобзаря визначається передовсім, злам ментальних та культурних стереотипів українського суспільства. Пріоритетним у цьому плані постає зображення долі жіноцтва. Як це ми бачимо у творах на спільний сюжет – поемі «Княжна» і повісті «Княгиня», зникає паритетність у стосунках чоловіка й дружини, жінка стає залежною у родинних стосунках, з власної чи чужої волі.

Як зазначає О. Шаф (Шаф, 2013), у творчості Т. Шевченка руйнація родинних стосунків набуває статусу метамотиву на таких рівнях поетичної змістової структури, як ситуація розладу родини внаслідок смерті, зради, відсутності одного із її членів, деформації родинних звичаїв, що реалізується через введення у сюжет драматичної історії народження позашлюбної дитини, кровозмішення, ненависті між рідними, що призводить до убивства. Це дає можливість дослідникам стверджувати, що сім'я у переважній більшості творів

Т. Шевченка змальовується як щось спотворене і скалічене: «У своєму мікрокосмі вона відображає скалічене й ненормальне суспільство» (Грабович, 1991: 74). Мікрокосм родини віддзеркалює всі процеси макрокосму нації. Ідеальною моделлю людських, суспільних і національних взаємин у художньому світобаченні Т. Шевченка є родина. Тому, як слушно зауважує О. Шаф, умотивованою в сучасному шевченкознавстві постає тенденція проектування мотиву родинного руйнування на катастрофу українського світу (Шаф, 2013: 104).

Особливий традиційний для українців зв'язок батьків і дітей у художній моделі Т. Шевченка набуває елементів деконструкції. Як варіант можливі нерозуміння молодшого покоління старшим, порушення молоддю низки неписаних одвічних законів предків, що призводить до руйнування усталених зв'язків пращурів і нащадків. Можна констатувати присутність у творчості Т. Шевченка особливої бінарної моделі у зображенні стосунків між батьками і дітьми: духовному зв'язку матері та дитини за умови повного невтручання у процес виховання батька протиставляється ганебна пристрасть батька/матері до дитини, яка визначається як найбільший гріх і здобуває негативну оцінку. Поема «Княжна» та прозовий варіант твору – повість «Княгиня» – у художньому плані є цікавими саме з огляду на оригінальне поєднання у їх сюжеті цих бінарних моделей родинних стосунків.

Для поеми «Княжна» характерним є те, що мотив руйнування родинних стосунків у ній реалізується через поступове загострення ситуації нерівного шлюбу. Події у родині виступають у творі маркерами для розгортання глобальної катастрофи – суцільного самознищення сім'ї. Саме вчинок юної княгині провокують майбутню трагедію. Не отримавши батьківського благословення та не послуховавши порад батьків, зовсім юна й на диво вродлива («Саму тебе / Мов намалювала, / Хоч молись перед тобою, / Мов перед святою» (Шевченко, 2003, Т. 2: 27) дівчина виходить заміж за князя-приблуду, а отже, скоює гріх:

Сама втекла і повінчалась.

І батько й мати не пускали.

Казали: – Вгору не залазь. –

Так ні, за князя. От і князь! (Шевченко, 2003, Т. 2: 27).

Непослух юною княжною батьків указує на розрив традиційних стосунків між старшим і молодшим поколінням в родині. Доля карає княжну важким випробуванням сімейного життя із князем-приблудою.

Власне текст повісті «Княгиня» може також служити підтвердженням думки про спокуту князевою дружиною попереднього гріха. Однак, якщо у поемі акцент робиться саме на гріховному вчинку юної героїні, яка зважується на шлюб із князем без батьківського благословення, то у повісті автор де в чому змінює ракурс зображення

причин зруйнування сім'ї. Тут злочин скоюють власне батьки стосовно до Катерини. Дівчина має нареченого з такої ж багатой сільської родини, як і сама, але мати неодмінно хоче видати її за князя-аристократа. Силоміць зробивши дочку княгинею, вона не залишає шансів на порятунок родини. Марнославство, пиха, бажання вивищитися над своїм колом, як і глухота батьків до душевного життя своїх дітей – це, в розумінні Т. Шевченка, «елементи отого дивовижного вміння людей перетворювати рай у пекло, яке його постійно вражало і постійно йому боліло» (Дзюба, 2005: 505). Якщо в цій родинній моральній колізії зовнішній соціальний чинник лише посередньо відчутний (як проекція станових відносин на мораль), то він виходить на перший план, коли Катерина стає дружиною князя. Княгиня страждає не лише від зіткнення з брутальністю, цинізмом і малокультурністю «аристократа»-гуляки та орди його нахабних бенкетарів, а й від картин бідкування приречених на голод селян, яким вона намагається допомагати.

Марнотратному князівському господарюванню у повісті протиставлено лад і добробут, що панували в багатого селянина Дем'яна Федоровича, аж поки той не породичався з князем: «Село всего-навсего сорок хат, а посмотрите, чего в этом селе нет? И ставы, и млыны, и пасики, и винница, и броварь, и скотины разной, а в коморах, – и, господи! – разве что птичьего молока нет, а то все есть. А по селу так любо было по улице пройти: хаты чистые, белые; казалось, что в нашем хуторе вечная великодняя неделя» (Шевченко, 2003, Т. 3: 163). Тут, як бачимо, наявна несумісність не лише моральних цінностей, але й соціальна.

Акцент на замкненій кімнаті дружини князя в поемі та юної княжни у повісті посилює звучання мотиву дисгармонії у родинному світі. Зосереджуючись на інтер'єрних описах, можна простежити їх функціональність у обох творах. Інтер'єри, подані в епічному полотні віршованого варіанту, є значно лаконічнішими від тих інтер'єрних описів, які можна спостерігати у художньому тексті повісті «Княгиня». Варто відзначити, що інтер'єр також виконує різноманітні функції у плані конкретизації подій і героїв, художньо зображених у творі. Так, через зміни у інтер'єрі обійстя Катерини Лук'янівни у прозовому творі розкривається сутність її зятя – князя Мордатого: «Князь в комнатах завел псарню; вот так началось новое господарство! Всякий божий день пиры да банкеты, свету Божья не видишь от табачного дыму... Свынынецъ, настоящий свынынецъ!... А сам сидит за столом, та знай в ладоши бьет» (Шевченко, 2003, Т. 3: 169). Власне сам князь так оцінює маєток своєї дружини: «Я люблю простор, мне нужен двор, а не лачуга хохлацкая, в которой я теперь гнезджуся, как медведь в берлоге» (Шевченко, 2003, Т. 3: 172). Князь виявляє байдуже ставлення до обстановки, яка його оточує, однак заявляє про свій намір збудувати

більш пристойне житло. Врешті-решт, герой остаточно руйнує помістя Катерини Лук'янівни. Намір збудувати новий палац залишається нереалізованим.

Кожна просторова деталь в поемі та повісті Т. Шевченка – окремий штрих до картини життя героїв. У палітрі багатоступеневого просторового зображення функціонують розмаїті за ідейним навантаженням елементи. Одні досить прозорі й однозначні, інші, доміантні, концептуально важливі вимагають додаткових пояснень, авторського коментаря чи коментування розповідача. Зокрема, наголошуючи на закритому просторі у поемі «Княжна», автор намагається разом з тим розкрити причини, за яких героїня опиняється у складному становищі:

Княгиня взаперті сидить.

Її в сіни не пускає

Убогих брат. А що ж робить?

Сама втекла і повінчалась,

І батько й мате те пускали,

Казали: вгору не залазь.

Так ні, за князя. От і князь!

От і пишайсь тепер, княгине! (Шевченко, 2003, Т. 2: 27).

Закритий простір у поемі – вороже середовище для героїні, місце, де, врешті-решт, відбувається остаточно руйнація родинних зв'язків. Подолати загострення протиріч княгині у поемі допомагає народження дочки. Автор з теплою і прихильністю говорить про її материнські почуття:

А вона молилась

І жить у господа просилась,

Бо буде вже кого любить.

Вона вже матір'ю ходила,

Уже пишалась і любила

Своє дитя. І дав дожить

Господь їй радості на світі:

Узреть його, поцілуват

Своє єдине дитя

І перший крик його почути...

Ох, діти! Діти! Діти!

Велика Божя благодать! (Шевченко, 2003, Т. 2: 28).

Дати життя дитині означає, за Т. Шевченком, отримати небесну благодать. Однак, у творі сім'я, її серцевина – мати та дитя, приречені на загибель. У цьому випадку показовим є те, що саме жіночий світ, трансльований через материнство-дочківство, набуває екзистенційного характеру. Спочатку родинний зв'язок матері і дочки, любов до дитини здатні наповнити дисгармонійний світ щастям: «Сльози висохли, пропали, / Сонце просіяло» (Шевченко, 2003, Т. 2: 28). Творцем

дисгармонії і руйнівником світу любові виступає батько. У змістовій структурі твору ситуація розладу родини внаслідок деформації родинних звичаїв (батько не бере участі у вихованні дочки) переростає у драматичну подію інцесту і подальшу помсту згнєбленої дочки.

У прозовому варіанті твору закритий простір має інше ідейне навантаження. З вуст Микитівни ми дізнаємося, що княгиня рятується у цьому замкнутому просторі від тих безчинств, які коїть її чоловік: «После этой проклятой сестры... моя бесталанница с той поры ни шагу не выступала из своей комнаты» (Шевченко, 2003, Т. 3: 173). У поемі «Княжна» можемо визначити, що закритий простір виконує ту ж саму функцію стосовно іншої героїні твору – юної княжни:

*Реве хазяїн: – Будем пить,
Аж поки наша доня спить.
А доня взаперті сидить
В своєму сумному покої
І дивиться, як над горою*

Червоний місяць аж горить (Шевченко, 2003, Т. 2: 32).

Дослідники творчості Т. Шевченка неодноразово визначали факт присутності у драматичних поемах образу батька-руйнівника родини і звучання у творах мотиву інцесту. Дослідниця О. Шаф бачить вияв крайньої агресії і зневаги батька (чоловіка) до доньки (жінки) найсильнішим фактором руйнації духовності: «пристрасть батька до доньки оприявнює дисгармонію, асоціюється з диявольським, зі злом» (Шаф, 2013: 107). Після злочину роль руйнівника виконує жертва – княжна дочка. Перебираючи на себе обов'язки судді, юна княжна також переступає через неписані закони і вбиває батька. І хоча вона, за словами автора, родилася, щоб «витать над грішними святою і всякому добро творить», та відтепер має спокутувати гріхи. Ніби виправдовуючи, поет уточнює – «гріхи батькові». Як символ сплюндрованої, понівеченої долі проступають у поемі образи труни (Поки її, бесталанну, / В труну положили (Шевченко, 2003, Т. 2: 30) – матір) і могили (Оце її свята могила.../ Ще не поставили хреста (Шевченко, 2003, Т. 2: 35)– дочка).

Зауважимо, що важливим мотивом у прозі Т. Шевченка є мотив пустки. Як правило, пустку символізують безлад в оселі, побитий посуд, в інших варіантах – запущений двір і зруйнована оселя. Цей мотив набуває повноти звучання у повісті «Княгиня» наприкінці твору – покої князя, як і все село згоріли. У поетичному варіанті знищення палацу князя є справою рук княжни, збезчещеної власним батьком.

Т. Шевченко намагається зосередити увагу на закономірності усіх подій в людському житті. Зло, яке чинить людина, у загальносвітових вимірах не залишається безкарним. У розв'язці сюжету поеми гнівна іронія теми князя замінюється зневажливою згадкою про «грішного

болящого в будинках поганих». Згасає і тема княжни в розповіді черниці про її смерть та в сумному ліричному акорді розповідача: «А сталося ось як» (Шевченко, 2003, Т. 2: 36).

Спільною засадою розвитку мотиву руйнування родинних стосунків у обох творах можна визначити принцип протиставлення злого – доброму, наслідку – причині. Так, ніжній, добрій, люблячій княгині у повісті й княжні у поемі Т. Шевченко протиставляє злого й бездушного князя. Мотив протиставлення посилено у повісті: княгині, яка намагається жити за засадами народної моралі, протиставляється її матір, яка, забуваючи про одвічні духовні цінності, любов, повагу, щирість, змушує дочку поєднати свою долю із нелюбом. Добро, уособлене в княгині із повісті, знаходить своє продовження в образі княжни у поемі. Подібно до княгині, яка таємно від чоловіка допомагала голодним селянам, розносячи хліб по хатах, такою добросердою в ставленні до людей виступає і княжна в поемі.

Відчувається гірка іронія, коли автор у поемі говорить про смерть княгині, як про несправедливу кару, що впала на неї, а не на її чоловіка:

Бог карав

Княгиню на світі...

А за віщо?

Чудно людям,

Бо люде не знають,

Чому добре умирає,

Злеє оживає (Шевченко, 2003, Т. 2: 30).

Перемога зла в цьому випадку сприймається водночас і як торжество справедливості. Трагічна розв'язка в родині князя є жорстокою несправедливістю стосовно до княгині й княжни, але вона є справедливою відплатою князеві. Смерть самого князя символізує остаточний занепад, припинення існування родини. О. Пономаренко символічність розв'язки бачить саме у площині оновлення гріховної душі злочинця: вогонь у християнській традиції має здатність випалювати, виганяти всю нечисть, трансформувати весь негатив у щось чисте, світле, істинно нове, навіть божественне (Шевченко, 2003, Т. 2: 164).

Висновки

Незважаючи на те, що обрані для дослідження твори є відмінними за своєю жанровою специфікою, у побудові світу художньої дійсності у них можна визначити деякі спільні риси. Зокрема характерним є те, що в обох автор вдається до використання художнього прийому антитези розпусник і злочинець князь – благочестива дочка у «Княжні», благородна дружина у повісті «Княгиня». Мотив руйнування родинних стосунків реалізується через загострення подій у сюжеті. Ситуація нерівного шлюбу, укладеного без згоди батьків, у поемі подана як одна із основних причин занепаду

родини. І мати, і дочка, і сам князь змушені спокутувати провину. У повісті автор змінює ракурс зображення: в основі трагедії зруйнованої сім'ї лежить гріх, який скоїли батьки по відношенню до дочки, віддавши її силоміць заміж за титулованого князя. У поемі означений мотив набуває звучання через ситуацію дисгармонії шлюбних стосунків, смерті княгині, батьківське невтручання у процес виховання, злочину князя і власне помсти юної княжни-заручниці обставин. У повісті, передовсім, жертвою виступає сама княгиня. Її передчасна загибель і осиротіння княжни підсилює трагізм звучання означеного мотиву у творі.

Література

1. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. пер. з англ. С. Павличко. Київ : Радянський письменник, 1991. 212 с.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко. Київ : Альтернативи, 2005. 704 с.
3. Пономаренко О. Оновлюючи світ і душу: Архетипи вогню й води в міфопоетиці Тараса Шевченка. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2005. № 9–10. С. 164–173.
4. Шаф О. Мотив руйнації родинних стосунків у поезії Тараса Шевченка в гендерному ракурсі. *Шевченкознавчі студії*. 2013. Випуск 16. С. 103–109.
5. Шевченко Т. *Княгиня*. Тарас Шевченко. Зібрання творів : У 6 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 3: Драматичні твори. Повісті. С. 152–177.
6. Шевченко Т. *Княжна*. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 24–36.

References

(Транслітерація)

1. Hrabovych H. Shevchenko yak mifotvoret: Semantyka symboliv u tvorchosti poeta. per. z anhl. S. Pavlychko. K. : Radianskyi pysmennyk, 1991. 212 s. [in Ukrainian].
2. Dziuba I. Taras Shevchenko. Kyiv : Alternatyvy, 2005. 704 s. [in Ukrainian].
3. Ponomarenko O. Onovliuiuchy svit i dushu: Arkhetypy vohniu y vody v mifopoetytsi Tarasa Shevchenka. *Ukrainska mova y literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh*. 2005. № 9–10. S. 164–173. [in Ukrainian].
4. Shaf O. Motyv ruinatsii rodynnykh stosunkiv u poezii Tarasa Shevchenka v hendernomu rakursi. *Shevchenkoznavchi studii*. Vypusk 16. S. 103–109. [in Ukrainian].

5. Shevchenko T. Kniahynia. Taras Shevchenko. Zibrannia tvoriv : U 6 t. Kyiv : Naukova dumka, 2003. T. 3: Dramatychni tvory. Povisti. S. 152–177. [in Ukrainian].
6. Shevchenko T. Kniazhna. Taras Shevchenko. Zibrannia tvoriv: U 6 t. Kyiv : Naukova dumka, 2003. T. 2: Poeziia 1847–1861. S. 24–36.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу засобів художньої реалізації мотиву руйнування родинних зв'язків у поемі «Княжна» та повісті «Княгиня» Т. Шевченка. Визначено спільні та відмінні риси у розбудові художнього світу творів; здійснено порівняльний аналіз засобів, за допомогою яких реалізується означений мотив. У художній моделі поеми «Княжна» визначено такі рівні його реалізації: ситуація нерівного шлюбу без згоди батьків, дисгармонія шлюбних стосунків, смерть княгині, батьківське невтручання у виховання дочки, злочин батька, помста княжни. У повісті автор змінює ракурс зображення: в основі трагедії зруйнованої сім'ї лежить гріх, який скоїли батьки по відношенню до дочки, віддавши її силоміць заміж за титулованого князя.

Ключові слова: поема, повість, мотив руйнування родинних зв'язків, модель родинних стосунків, змістова структура твору, сюжет, закритий простір.

АННОТАЦИЯ

Хома Е. Н. Общие мотивы поэмы «Княжна» и повести «Княгиня» Т. Шевченко. Статья посвящена анализу средств художественной реализации мотива разрушения семейных связей в поэме «Княжна» и повести «Княгиня» Т. Шевченко. Определены общие и отличительные черты построения художественного мира произведений; осуществлен сравнительный анализ средств, с помощью которых реализуется определенный мотив. В художественной модели поэмы «Княжна» определены следующие уровни его реализации: ситуация неравного брака без согласия родителей, дисгармония брачных отношений, смерть княгини, родительское невмешательство в воспитание дочери, преступление отца, месть княжны. В повести автор меняет ракурс изображения: в основе трагедии разрушенной семьи лежит грех, который совершили родители по отношению к дочери, отдав ее силой замуж за титулованного князя.

Ключевые слова: поэма, повесть, мотив разрушения семейных связей, модель семейных отношений, содержательная структура произведения, сюжет, закрытое пространство.